

Received/Geliş: 03.03.2025 / Accepted/Kabul: 13.04.2025

BİR UZAK DİYAR: CENGİZ HAN'IN ÜLKESİ MOĞOLİSTAN

F. Rezzan ÜNALP¹

Moğolistan'da yazın gökyüzünün masmavi olduğu, bulutsuz gecelerde gökyüzünden yıldızların üzerinize yağarcasına çok ve net gözüktüğü söylenir. Bunun doğru olduğunu 2024 yazında iki hafta kaldığım Moğolistan seyahatim sırasında gördüm.

Uçsuz bucaksız stepler, tarif edilemez bir sonsuzluk hissi, sanki evren de bir siz ve bir de göz alabildiğine uzanan ufuklar boyunca uzanan gökyüzü var gibi...Sessizliğin sesinin ruhunuzda uyandırdığı bitmek bilmeyen bir yolculuk....Yeşilin ve mavinin farklı tonlardaki dostluğu, uğultusu dinmek bilmeyen ırmakların yarattığı sarhoşluğun derin sevinci...Doğanın en yumuşak görüntülerinin ve en sert hallerinin gözlerinizden silinmeyen resmi, olabildiğince masum ve değiştirilemez vahşiliği, kısaca el değmemişliğin kutsal bakırlığı; güneşin yakıcı ışınlarına, gecenin dondurucu soğuklarına, tabiatın keskin rüzgarlarına salınmış halde insana özgürlüğü hissettiren gücünün, her zaman birlikte ancak yalnız kılınmış sevgisi....

Orhun Vadisi'nin göz alabildiğine uzanan yol olmayan kervan geçmeyen steplerinde dolaşırken, gökyüzünde kocaman kanatlarıyla döne döne uçan kartalları, yerde bir kartalın pençesine yakalanmamak için annelerinin yanında, hatta karınlarının altında yürüyen kuzuları, oğlakları, sürüler halinde yıldı atlarının özgürce koşturmalarını izlerken, gece soba yakarak ısınmaya çalıştığım çadırın (Ger/Yurt) açık tepesinden gökyüzündeki binlerce yıldız ve geceyi ısıltan aydınlığını seyrederken; kendinizi kalbinize her zamankinden çok daha fazla yakın hissediyorsunuz, adeta ruhunuz arınıyor, bilgeleşiyorsunuz. O nedenle bu coğrafyada dolaşırken gördüğüm ya da tanıştığım bir Moğol atlısında, sürülerin yünlerini eğiren yaşlı bir Moğol kadınında, onca yoksunluğa ve zorluğa rağmen bu bilgeliği fark etmiştim. Obalarda doğayla bütünleşmiş çekik gözlü, yanakları kızarmış çocukların yüzlerinde, kırmızı ikram ederken gülümseyen dudaklarında çocukluğun en güzel ve en içten hallerini görmüştüm.

Kısacası Moğolistan gezisi bana İngiliz şair William Blake'in "*Cennet ve Cehennemin Evliliği*" adlı şiirinden satırları anımsatmıştı:

"Tohum zamanında öğren, hasat zamanında öğret, kışın tadını çıkar. Tedbir, acizliğin kur yaptığı zengin ve çirkin bir yaşlı kızdır. Arzulayan ama harekete geçmeyen, veba üretir. Durgun sudan zehir bekle. Suyu seveni nehre daldır. Bir aptal, bir bilgenin gördüğü ağacı

¹ Doç. Dr. Ufuk Üniversitesi AİİT Bölüm Başkanlığı, İncek-ANKARA. E-posta: rezzanunalp@ufuk.edu.tr/rezzanunalp@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1728-046X

görmez. Yüzü ışık vermeyen, asla bir yıldız olamaz. Hiçbir kuş, kendi kanatlarıyla uçmazsa, çok yükseğe uçamaz. Ateşin gözleri, havanın burun delikleri, suyun ağzı, toprağın sakalı...”

Moğolistan toprakları, bu sıra dışı coğrafya, 1.564.000 kilometrekare yüz ölçümüne sahip...Bu topraklarda 40 milyon baş hayvan, sadece üç milyon civarında insan yaşıyor. Soy olarak yüzde 95'i Moğol, diğer yüzde 5'i Kazaklar, Tuvalar gibi Türk topluluklarından oluşan nüfusun yarısından fazlası “*Kızıl Bahadır*” anlamındaki başkent Ulan Batur (*Ulaan Baatar*)’da yaşıyor.

Başkent Ulan Batur, komünizm dönemini yansıtan Rus mimarisi binalarıyla donatılmış, ancak iyi bir kentsel görünüme sahip bir şehir değil, trafik son derece sıkıntılı, 20 dakikalık yol yaklaşık bir buçuk saatte katedilebiliyor. Her yerde olduğu gibi mesai başlangıç ve bitiş saatlerinde trafik, tamamen durma noktasına geliyor. Bunun başlıca sebebi, şehirde yeraltı ulaşım sisteminin (Metro) olmaması, buna rağmen halk sabırlı, kimse birbirine korna çalıp huzursuz etmiyor. Ülkenin tek havalimanı olan Cengiz Han Uluslararası Havalimanı, Ulan Batur’un 18 kilometre güneybatısında bulunuyor. Rus Trans-Sibirya demiryolu ve Çin demiryolu buradan geçtiği için oldukça önemli bir ulaşım noktası olan Ulan Batur’da zengin koleksiyonlar barındıran birçok müze, sanat galerisi, ayrıca Budist tapınakları, anıtlar, tiyatro ve okullar bulunuyor.

Bunların içinde; Moğolistan’da inşa edilen ilk Tibet Budist Manastırı olan ve “*Tam Huzurun Büyük Yeri*” anlamına gelen adıyla Gandantegchenling Manastırı oldukça ilginç bir yapı. İçine girdiğinizde sizi 120 ton ağırlığında, altından yapılan 26 metrelik Buda heykeli ayakta karşılıyor. Moğollar yüzyıllar boyunca Çin’in egemenliği altında kaldı, ancak Cengiz Han’ın adı ve anısı kendi içlerinde hep kaldı. 1921’den 1990’a kadar süren komünizm döneminde Sovyetler birliği ile Çin arasındaki anlaşmazlığın baş aktörü oldular. Komünizm döneminin Moğolistan Halk Cumhuriyeti, bağımsızlık kazanılınca Cengiz Han’ın sözüne binaen Mongol Uls (*Moğol Ulusu*)-*Moğolistan Cumhuriyeti* resmi adını aldı. Ulan Batur’da Budist tapınaklarının yanı sıra ulusal tarih müzelerinde yer alan bazı tablo ve fotoğraflardan, mevcut yazılı bilgilerden; Cengiz Han İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra başta Çin’in ve yine komünizmin keskin hakimiyeti altında geçen dönemlerin bir neticesi olarak, Moğol halkına hegemon güçlerin kendi dini inanışlarını da benimsettirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Günümüzde Moğolistan’da halkın yüzde 53’nün Budist, yüzde 40’nın Ateist, geri kalanların küçük oranlar dahilinde Şaman, Hristiyan ve Müslüman (*Türk grupları*) oldukları düşünüldüğünde Moğolistan’ın tarih boyunca hangi sistem ve zorlamaların içinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Ulan Batur şehir merkezindeki Cengiz Han Meydanı, halk tarafından genelde Sukhbataar Meydanı olarak biliniyor ve bütün yolların çıktığı olan bu meydana hükümet binası yer alıyor. Binanın hemen önünde Cengiz Han (*Temuçin*) heykeli, bir yanında Ogeday Han, diğer yanında da Hülâgû Han’ın heykelleri bulunuyor. Meydan adını, Çin işgalleri sırasında büyük mücadele veren Sukhbataar adlı bir komutandan almış. Bu nedenle Sukhbataar, Moğolların Cengiz Han’dan sonra en çok saygı duydukları kişi olarak anılıyor. Ulan Batur’daki mutlaka ziyaret edilmesi gereken duraklardan biri, zengin, orijinal obje ve koleksiyonlarıyla çok katlı Cengiz

Han Müzesi... Müzede 10 binden fazla eser sergileniyor ve bunların %85'inden fazlası orijinal eserlerden oluşuyor.

Moğol birliğini kurarak halkını tarih sahnesine çıkaran Cengiz Han, sekiz yüzyılın ardından bugün de ulusun atası ve koruyucusu olarak anılıyor. Tarihin bildiği en büyük İmparatorluğu kurmuş olan, boyun eğmeyenler için “*Tanrının Gazabıyım*” diyen Cengiz Han’ın Tsonjin Boldog’daki 40 metrelik atlı heykeli, dünyanın en yüksek atlı heykelidir. 500 metre ötesinde de annesi Höelin’in heykeli bulunmaktadır.

Moğolistan’da nüfusun önemli bir kısmı, yerin ve göğün birleştiği uzaklıkların ortasındaki bozkırlarda göçebe yaşam sürdürüyor. Moğolistan’ın güneyinde, ülkeyi Çin’den ayıran ve dünyanın en iyi korunmuş dinazor fosil yataklarının bulunduğu, belgesellere konu olan Gobi Çölü yer alıyor. Bu çölden çıkarılan dinazor kalıntılarının örnekleri, Ulan Batur’daki Doğal Tarih Müzesinde (*Natural History Museum*) görmek mümkün, son derece etkileyici parçalar. Ayrıca bu müzede Moğolistan coğrafyasında yaşayan hayvanların içleri doldurulmuş örnekleri, kelebek koleksiyonları, bitki çeşitleri, doğal taşlar ve hatta meteoritler sergileniyor.

Ülkenin kuzey batısından güneydoğusuna göğü delercesine bir yükseklikle tüm ihtişamıyla uzanan Altay Dağları, Gobi’nin yüksek platosuna ulaştığında alçalıyor; bozkırı bu cepheden adeta sarmalıyor gibi duruyorlar, karşı tarafında Rusya, Kazakistan ve Çin’i bırakarak...

Ülkenin kuzeyi tamamen farklı özellikler sergiliyor. Göllerin, geniş vadilerin, büyük menderesler oluşturan çağiltılı nehirlerin bulunduğu bir bölge, aynı zamanda bu bölge Cengiz Han İmparatorluğunun merkezi...

Orhun Nehri’nin yukarı yatağında Khangai (*Hangay*) Dağları’nın doğu kesimindeki bölge, Moğollardan önce Hunların, Göktürklerin ve Uygurların tarihi merkezi olmuş. Türklerin kutsal addettikleri Ötüken buradadır, Khangai Dağları’nın arkasındaki yer... Bütün Moğolistan içinde en yaşanabilir, en verimli, en sulu topraklara, bol otlara sahip, dolayısıyla hayvancılıkla geçinen toplulukların yaşayabileceği Arkhangai (*Arhangay-Kuzey Hangay*) eyaleti, kısaca Ötüken... Kökeni Hun Türklerine dayanan ve Türk tarihinde Kut anlayışı denen Kök Tengri inancında tabiata verilen önem dolayısıyla Türk ve Moğol topluluklarının bölgeye Ötügen/Ötüken demesi de bu yüzdendir. Ötüken (*Otukan*), arkaik toplum anlayış (*Aile reisinin adı ile mitolojik ana ve yerin adı aynıdır.*) ve tanımıyla “*Toprak Ana*” anlamına gelir.

1220 kilometrekare alanı kaplayan Orhun Vadisi, 2004 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası listesine alınmıştır. Orhun Vadisi'nin listeye alınmasında en önemli etken, onun tarih açısından sahip olduğu büyük önemdir. Hunların, Göktürklerin, Uygurların başkentleri ve bu bozkırın mirasını Türklerden alan Moğolların başkenti Karakorum şehri, Orhun Vadisi’ndedir. Bu yüzden Orhun Vadisi; Hun, Göktürk, Uygur ve Moğol

İmparatorluklarına ait arkeolojik kalıntıları, yazılı ve dikili taşları, mezarları ve Budist tapınaklarını barındırmaktadır.

Bu bölgede Türklere ait binlerce geyikli resim, geyik taşları, Orhun Yazıtları, Hoyt Tamır Yazıtları, kurganlar bulunuyor. Bu yüzden Türklerin tarihi, ilk başkenti olarak kabul edilir.

Orhun Yazıtları diye anılan yazıtlar, İkinci Göktürk Devleti'ni (682) kuran Kutluk (*İlteriş*) Kağan'ın oğulları Bilge Kağan ve kardeşi Kül Tigin için dikilen taş anıtlar ile Bilge Kağan'ın komutanı ve veziri olan Tonyukuk için dikilen yazıttır. Bu yazıtlar, Türklerin bilinen ilk alfabesi olan Orhun alfabesi ile II. Göktürk Kağanlığı döneminde yazılmıştır. Türk kelimesini Türk Devleti'nin resmi adı olarak ilk kullanan Göktürklerden sonra Ötüken'de hakimiyet kuranlar Uygurlar olmuştur. Uygurların başkenti, Moğolların Kara Balgas dedikleri Karabalasagun (*Ordu-Balık*), Ötüken bölgesinde Orhun Nehri'nin batı kıyısında Talal-khain-dala Bozkırı adı verilen çimenli bir ovada yer almaktadır.

Deve Taşından kare mezarlar ve Geyik Taşından anıtlar, dünya miras alanı Orhun Vadisi'ndeki evrensel değere sahip en büyük tarihi ve kültürel anıtlardan biridir. Bronz Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na kadar varlığını sürdürmüş geyik taşları, çevresinde anma töreni yapılan askerin ya da atanın anısını yaşatmak için dikilen, üzerinde günlük kullanıma ait eşyalarla birlikte yoğun simgesel, kozmolojik ve kozmogonik işaret ve tasvirlerin yer aldığı eserlerdir.

Moğolistan'ın gizemli steplerinde boy gösteren ve onlara Geyik Taşları denilmesine sebep olan geyik resimleri, gökyüzüne uzanan boynuzları ve heybetli gövdeleri ile görenleri etkiliyor. Geyiklerin, Şaman inancında ölümlerin ruhlarına eşlik etmekle görevlendirildiği, dolayısıyla bu geyik taşlarının kurgandakilerin ruhlarını gökyüzüne taşıyacağına inanılmıştır.

Arkeologlar, Moğolistan'da en az üç farklı geyik taşı türü olduğunu belirtiyorlar: Klasik Moğol, Batı Asya-Avrupa ve Sayan-Altay Geyik Taşları...

Bu taşların gizemi tam çözümlenmiş değil, antropologlar, arkeologlar halen bu konuda çalışmalarını sürdürmektedirler. Dünyada yaklaşık 1500 anıt geyik taşı olduğu, bunların 1300 tanesinin Moğolistan'da olduğu belirtilmektedir.

Övörkhangaı (*Güney Hangay*) da gördüğümüz geyik taşlarının bulunduğu uçsuz bucaksız bozkır, gerçekten gizemli ve çok etkileyiciydi. Bu taşlardan bazı örnekler, Ulanbator'daki Cengiz Han Müzesinde de sergilenmektedir. Bilge Kağan'ın orijinal altın tacı da aynı müzede görenleri büyülemeye devam ediyor.

Ötüken'in ortasında yer alan Arkhangai eyaletinin günümüzdeki başkenti olan Çeçerleg (*Tsetserleg*) şehri, yaşamaya özellikle kışlamaya yani kışın orada yaşamaya son derece elverişli bir bölge. Ötüken'in kalbi Tamır Irmağı'nın hemen yakınında bulunuyor. Tamır, Orhun Nehri'nin kollarından biri...Tamır Orhun'a bağlanır, Orhun kuzeyde Selenge Nehri ile birleşir, birlikte akarak Baykal Gölü'ne dökülürler.

1956 yılında Moğol arkeologların bulduğu ve bugün Çeçerleg Müzesi'nin bahçesinde sergilenen Bugut Yazıtı, Türklerden kalma çözülebilen en eski kaynaktır. Bugut olarak bilinen Geyikli Taşlar Bölgesinde (*Eski Moğolca bugutu-geyikli*) bulunan ve bugüne değin “*Bugut Yazıtı*” olarak anılan yazıttır. Yazıtın altında kaplumbağa şeklinde taş kaidesi bulunmaktadır. Yazıtta Sogdca ve sadece bir geniş yüzünde Brahmi (*Hint harfli*) metin bulunuyor. Söz konusu yazıt, Orhun Yazıtlarının bulunduğu bölgeden daha doğuda, tarih olarak da Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarından 150 yıl öncedir... Böylece Türk, Sogd ve Hint alfabeli yazıtlar yeni yeni çözülürken Türk tarihini de 150 yıl daha erkene çekiyor...

Çeçerleg şehrine yaklaşık 50-60 kilometre mesafede bulunan Bugut Ovası'nın ilk Türk kağanlığından ve Türkler öncesi yerleşimlerden kurganlar içerdiği bilinmektedir. Çeçerleg Müzesi bahçesindeki bu yazıttan başka müze içerisinde yaklaşık iki bin yıl öncesinden Hun İmparatorluğu dönemine ait objeler yer almakta, atlı araba ise son derece güzel ve aksamı kıymetli bir eser olarak durmaktadır.

Orhun Vadisi'nde, Orhun Şelalesi, damar anlamındaki Tamır Irmağı boylarında dolaşırken sanki buraya hiç ayak izi değmemiş gibi bir hisle dolaşıyorsunuz. Söylendiği gibi buralarda her Moğol'un ayrı bir yolu olmalı, arabayla arazide yol alırken hangi yöne gidildiğini kestirmek çok zor. Yolunuzu kesen keçilerin, yakların, atların geçişini izlerken arabanın çalan klaksonuyla onların sağa sola kaçışlarını izlemek, yaban yaşamın en masum karelerini oluşturmuştu. Çünkü doğanın sesi dışında hiçbir ses yok...Ne duvar ne asfalt ne köprü ne fabrika, var olan sadece engin bir sonsuzluk. Göçebe Moğolların yurtları (*çadırları*) birer çiçek gibi arada bir ortaya çıkıyor... Bir an burada hayat yok zannediyorsunuz, tüten bir baca görünce değişik bir sıcaklık hissediyorsunuz. Moğolistan bozkırı, dokunulmamışlığın, yalnızlığın ve özgürlüğün hüküm sürdüğü bilgelik kokan saf ama yaban bir yurt...Ne iz var ne kir ne de pas....

Bozkır bu güzelliğini, saflığını; eskinin savaşçı, günümüzün geleneklerinin izinde yürüyen, doğadan aldığı doğaya veren bu sessiz yaşamın göçebelerine borçlu hiç şüphesiz...Dışarıdan bakıldığında ne kadar basit ve ilkel bir hayat tarzı olarak gözükse de Moğol yurdunu sıra dışı yapan, saf ve temiz kılan da bu...

Orhun Nehri'nin sularına ellerimi soktuğumda, Tamır Irmağı'nda serinlediğimde şunu düşündüm. Bir ırmak bu kadar mavi ve bu kadar berrak kalabilir mi, hava bu kadar temiz, çayırlar bu kadar güzel, otlaklar hiç delik deşik edilmeden kalabilir mi?

Bu bozkırın, bu çayırların insanları telaşsız, kaygısız, rüzgarları özgürce esiyor, atları özgür, ıssızlığın cazibesinde akan ırmakları özgür, canlı renkli simgesel motiflerle süslü, kalın bir kemerle sarılan giysileri ve burunları kalkık botlarıyla atlarıyla bütünleşmiş bu insanlar, doğaya üstünlük taslamadan vazgeçilemeyecek tek şeyin, bilgece doğa olduğunu biliyorlar...Düşleri temiz, ruhları dingin, bedenleri çevik...

Farklı bir zaman diliminde yaşanıyor hissi veren Moğol bozkırı dünyanın insanoğlu için son sığınağı gibi duruyor. Ancak Türkiye'den Ulan Batur'a yaptığım uçak yolculuğunda ve yine uçsuz bucaksız bozkırın hiç umulmadık yerlerinde karşılaştığımız gruplara bakarak sanki bu

Journal of Anglo-Turkish Relations / Volume 6 Number 2 June 2025

son sığınak zapt edilmek için çalışılıyor gibi hissettim. Her şeyiyle bakir olan bu topraklar birilerinin iştahını kabartıyor gibi geldi, umarım böyle değildir.

Sonuç olarak inanıyorum ki Moğol bozkırı tam anlamıyla özgürlük, düşler ve insanı hafif kılan bir yalnızlık ülkesi...